

normatief kader en wordt in dit huis altijd zeer hoog gehouden. Mijn fractie hecht eraan nog eens te benadrukken dat culturele identiteit en godsdienstvrijheid onderdeel uitmaken van het rechte te beschermen belang van het mogen hebben van een eigen overtuiging. Aan de uitoefening van die overtuiging kunnen gelimiteerd beperkingen worden opgelegd, maar niet aan de overtuiging zelf. Het internationale Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten kent in artikel 18 een vergelijkbare bescherming.

Wij vinden het belangrijk dat in deze discussie over grondrechten de beperking, de proportionaliteitsvraag aan de orde komt. De vrijheid van een ieder om zijn godsdienst of levensovertuiging tot uiting te brengen, kan slechts in die mate worden beperkt als wordt voorgeschreven door de wet en op gelimiteerde gronden noodzakelijk is ter bescherming van de openbare veiligheid, de orde, de volksgezondheid en de goede zeden. De Raad van State wees daar ook al op bij het oorspronkelijke wetsvoorstel. Het bewaken door de Staat van pluriformiteit waarin de godsdienstvrijheid een belangrijke rol vervult, werd dit jaar nog eens opnieuw door het EHRM onderstreept in de zaak van de Eglise Metropolitaine de Bessarabie et autres tegen Moldavië. Het staat vast – dat blijkt uit alle stukken en de indienster erkent dat ook – dat het niet kunnen consumeren van koosjer en halal vlees een inbreuk is op de religieuze beleving van moslims en joden in ons land. Dit is een kernbepaling van het EVRM. Er ligt een casus voor waarover het Europese Hof zich via een variant al over de hoofdzak heeft uitgesproken. Ik heb de uiteenzetting van de indienster gelezen, maar ik kan er geen chocola van maken om het huiselijk te zeggen. Ik vraag de indienster om nog eens in het licht van de vragen die in dit huis gesteld zijn in te gaan op die uitspraak van het Hof.

De relevante noodzakelijkheids- en proportionaliteitsvraag die hier gesteld moet worden is deze: is het belang van het terugbrengen van de duur van pijn of stress bij dieren tijdens de rituele slacht een zodanig dwingende reden van goede zeden dat het zwaarder behoort te wegen dan het belang van voortzetting van de godsdienstbeleving van enkele belangrijke minderheden? Dit wordt ook beoordeeld tegen de achtergrond van de mogelijke andere verbeteringen en de schaalgrootte daarvan in de reguliere slacht en van het dierenwelzijn bij leven. Graag een reactie hierop van de indienster en van de staatssecretaris.

Dan het wetstechnische punt. Zijn er voldoende procedurele waarborgen, ook vanuit een oogpunt van bescherming van mensenrechten, als bescherming van een grondrecht wordt overgeheveld naar een uitvoeringsbesluit en daarmee afhankelijk wordt gemaakt van de politieke opinie van de dag en dan ook nog eens voor een periode van maximaal vijf jaar?

U hoort het al, mijn fractie heeft de nodige aarzelingen bij de andersluidende uitleg van initiatiefneemster van de toets aan de grondrechten. Er moet op grond van de voorgaande observaties rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat de initiatiefwet, zoals die nu voorligt, in strijd komt met de in verdragen en in de Grondwet voorziene waarborgen. Misschien kan de nadere gedachteswisseling tot een andere afweging leiden, maar dan moeten er op belangrijke onderwerpen nieuwe inzichten komen. Ik nodig de indienster en ook de staatssecretaris graag uit om daarop in te gaan.

Ten slotte kom ik aan de derde en laatste vraag toe, namelijk die inzake handhaafbaarheid en behoorlijke wetgeving. Het kan niet de bedoeling van het amendement zijn geweest om een absoluut verbod voor de eerste twaalf maanden in te stellen en daarna geen mogelijkheid te bieden dat alsnog ontheffing wordt verleend. Dit was nu juist de reden om het oorspronkelijke wetsvoorstel te amenderen. Graag zou ik van de indienster en de staatssecretaris willen weten hoe zij de praktische invulling zien. Hoe wordt dit verbod gehandhaafd als het allemaal doorgaat? Het zal tegenstellingen in de samenleving aanwakken. Hoe gaat de staatssecretaris dat praktisch doen? Heeft hij daar een scenario voor klaarliggen? Ik sluit niet uit dat het ritueel slachten ondergronds gebeurt, zodat het Offerfeest weer in de sfeer van de kofferbak en balkonslacht komt. Heeft de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit daar voldoende capaciteit en budget voor? Alle goede bedoelingen ten spijt moeten wij constateren dat er hier nog wel een aantal belangrijke vragen liggen die beantwoording behoeven.

Vanwege de tijd laat ik de vraag hoe dit voorstel zich verhoudt tot andere Europese wetgeving even liggen. Het ziet ernaar uit dat dit een alleingang wordt. Er zijn nog tal van vragen. Wij staan open voor argumenten en het debat. Misschien zijn er argumenten die wij wellicht niet op juiste waarde hebben geschat. Wij wachten de beantwoording af alvorens tot een finale afweging en politiek eindoordeel te komen.

De voorzitter:

Het woord is aan mevrouw Vos, die haar maidenspeech zal houden.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks):

Voorzitter. Allereerst mijn complimenten aan mevrouw Thieme. Ik spreek mijn waardering uit voor het wetsvoorstel dat zij aan ons voorlegt. Ik nodig de collega's uit om mij te interrumperen als zij daar behoefte aan hebben. Dat lijkt mij zeer gepast bij dit onderwerp.

Vandaag bespreken we het initiatiefwetsvoorstel van mevrouw Thieme waarmee zij een verbod wil invoeren voor onbedwelmde rituele slacht van dieren. In principe is het in Nederland verplicht om dieren altijd te bedwelmen voordat zij worden geslacht, maar bestaat er een uitzondering voor slacht volgens de islamitische en joodse ritus. Deze uitzondering wil mevrouw Thieme schrappen. Dit wetsvoorstel leidt tot op de dag van vandaag tot maatschappelijke beroering. Voorstanders wijzen op het onaanvaardbare dierenleed veroorzaakt door onbedwelmde rituele slacht. Tegenstanders wijzen op de aantasting van een grondrecht, het recht op de vrijheid van godsdienst, en betwisten de ernst van het extra dierenleed dat hiermee ontstaat.

De fractie van GroenLinks steunt het doel van de indienster, namelijk het bevorderen van het dierenwelzijn. Maar ook is mijn fractie van mening dat er hierbij sprake is van inperking van de godsdienstvrijheid en zijn wij het niet eens met het oordeel van mevrouw Thieme dat er geen sprake zou zijn van beperking van dit grondrecht. Voor ons is de cruciale vraag of het doel van het wetsvoorstel, namelijk het bevorderen van dierenwelzijn, de beperking van de vrijheid van godsdienst in dit geval rechtvaardigt. Het gaat om een weging van belangen, waarbij ook proportionaliteit en subsidiariteit aan de orde

zijn. Bij de vraag of de inperking van godsdienstvrijheid in dit geval gerechtvaardigd is, moeten we naar de feiten en daadwerkelijke effecten kijken, zowel op het gebied van dierenwelzijn als op het gebied van godsdienstvrijheid. Is de concrete verbetering van het dierenwelzijn die met deze maatregel wordt bereikt zodanig dat het de concrete aantasting van de godsdienstvrijheid in casu rechtvaardigt? En kan die verbetering niet ook bereikt worden met maatregelen die minder inbreuk maken op de vrijheid van godsdienst?

Ik kan u zeggen dat deze weging geen eenvoudige is voor mijn fractie, en dat daarover verschillende opvattingen bestaan. Om deze afweging te kunnen maken, hebben we ons intensief verdiept in wetenschappelijke literatuur, vele gesprekken gevoerd en een aantal bezoeken aan een slachthuis gebracht. Ik ga op een aantal onderwerpen in. Ik start met de aantasting van het dierenwelzijn. Daarna belicht ik de vrijheid van godsdienst om af te ronden met de wijze waarop wij denken tot een weging te moeten komen.

Onze fractie heeft met diverse partijen en deskundigen gesproken over de aantasting van dierenwelzijn bij onbedwelmd rituele slacht. Er bestaat discussie over dit onderwerp. Alles overziende, is GroenLinks het eens met de indienster dat dit over het algemeen tot meer aantasting van dierenwelzijn leidt. Ik baseer mij bij deze beoordeling op de vele wetenschappelijke rapporten waaronder het DIALREL-rapport, opgesteld op verzoek van de EU/European Food Safety Authority. Dit is gebeurd door een team van onafhankelijke wetenschappers en deskundigen uit zeven landen. Ook sprak ik met onder anderen professor Ludo Hellebrekers van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde, gespecialiseerd in anesthesiologie. Volgens de KNMvD moet je naar de verschillende fasen en handelingen in het slachtproces kijken en allereerst naar het uitsellecteren, verplaatsen en de fixatie. Het op de rug worden gebracht, leidt tot extra stress en pijn bij de al angstige dieren. Daarna is er de fase van het aanbrengen van de halssnede, waarna niet onmiddellijk bewustzijnsverlies optreedt. Die periode kan sterk variëren afhankelijk van de diersoort, de wijze van aanbrengen van de halssnede en de manier van verbloeden. Bij runderen en schapen kan deze periode oplopen tot twee minuten, en in uiterste gevallen bij runderen zelfs tot vier minuten volgens Hellebrekers. Tijdens deze periode is het dier bij kennis en is er zeer waarschijnlijk sprake van onnodige pijn en lijden door de halssnede. De KNMvD concludeert dat er bij het grootste deel van de schapen en bij alle runderen sprake is van onaantoonbare pijn en lijden.

De KNMvD schrijft dat er alternatieven zijn, zoals het dier in staande positie slachten of de dieren direct na de halssnede schieten of elektrisch bedwelmen. Ook de reversibele bedwelming voorafgaand aan het ritueel slachten is een alternatief dat in Nederland al op beperkte schaal binnen islamitische kringen wordt toegepast. In Nieuw-Zeeland bestaan er protocollen voor reversibele elektrische bedwelming die niet in strijd worden geacht met voorschriften van bepaalde religies, omdat het dier na de bedwelming kan bijkomen. Dit is uiteraard niet de bedoeling. Nieuw-Zeeland exporteert veel halal geslacht schapenvlees van reversibel bedwelmd schapen naar het Midden-Oosten. In Maleisië en ook Indonesië is het geaccepteerd om bij de halal slacht direct na de halssnede te bedwelmen.

Ik heb zelf een aantal rituele slachtingen meegemaakt in het slachthuis op het Food Center aan de Jan van Ga-

lenstraat in Amsterdam; een slachthuis dat zowel reguliere slacht doet als slacht volgens de islamitische en joodse ritus. Samen met GroenLinks-collega Ruud Ganzevoort en andere collega's was ik getuige van de onbedwelmd slacht van kalveren volgens de joodse ritus. Hoe dan ook, dit ziet er afschuwelijk uit. De slacht van dieren is een afschuwelijk gezicht. Het is voor leken moeilijk te beoordelen in hoeverre de dieren pijn lijden en stress ervaren. Wat ik wel kan zeggen, is dat joodse slacht op rustige wijze gebeurde.

Ook heb ik zelf op de dag van het Offerfeest de halal slacht van schapen meegemaakt, volgens een methode die door de bedrijfsleider van het slachthuis is ontwikkeld, samen met de organisatie Halal Correct. Hierbij worden de schapen rechtop en goed vastgezet geslacht. Direct na de halssnede worden zij elektrisch bedwelmd. Later heb ik eenzelfde methode gezien voor de slacht van runderen. De dieren werden rechtop vastgezet in een kantenbox. Direct na de halssnede werd het dier bedwelmd met een pin in de kop. Deze methode leidt ook volgens bijvoorbeeld het DIALREL-rapport tot minder aantasting van dierenwelzijn doordat het dier veel korter bij bewustzijn is. Overigens is ook volgens dit rapport bedwelming vooraf te prefereren.

Veel hangt ook af van de zorgvuldigheid waarmee het fixeren en aanbrengen van de halssnede gebeurt. Het is niet goed te begrijpen waarom aan de vakbekwaamheid van de uitvoerder van het onbedwelmd slachten slechts beperkte wettelijke eisen worden gesteld. Is de staatssecretaris dat met mij eens? En waarom is de vergunningplicht met behoefteverklaring voor het ritueel slachten afgeschaft in 2006? Is het juist dat de omvang van rituele slacht sindsdien verder is toegenomen, onder meer ten behoeve van de export? En is de staatssecretaris het met mij eens dat er hoe dan ook permanent toezicht moet plaatsvinden, niet alleen bij de grote slachthuizen, maar ook bij de middelgrote en kleine slachthuizen? Graag een reactie.

Er bestaat geen etiketteringsplicht voor vlees van onbedwelmd ritueel geslachte dieren, sowieso niet van ritueel geslachte dieren. Zo komt vlees van onbedwelmd geslachte dieren, dat afgekeurd wordt op basis van rituele eisen, in de gewone consumptieketen terecht zonder dat de consument hiervan kennis kan nemen. Is de staatssecretaris het met mij eens dat dit ongewenst is? Zo nodig overwegen wij een motie op dit punt in te dienen.

Aan de indienster heb ik de vraag waarom zij in het wetsvoorstel zelf geen onderscheid tussen verschillende diersoorten heeft gemaakt, gezien het grote verschil in effect op dierenwelzijn. Zo is zeker voor runderen de welzijnsaantasting veel ernstiger. Dit geldt in mindere mate voor schapen. Maar bij pluimvee hoeft welzijnsaantasting tijdens de onbedwelmd slacht niet groter te zijn. Overigens is in de algemene maatregel van bestuur die zal worden uitgewerkt op basis van het aangenomen amendement wel de mogelijkheid geschapen om onderscheid te maken naar verschillende diersoorten. In die zin heb ik een vraag aan de staatssecretaris, die in zijn antwoord aan ons schrijft dat het niet mogelijk is om onderscheid naar diersoorten te maken volgens het voorliggende wetsvoorstel. Graag opheldering op dit punt.

De Stichting Dier & Recht heeft in april 2011 een overzicht gegeven van inspectieresultaten van rituele slachterijen. In 2009 werden zestien slachthuizen bezocht en constateerde de inspectie dat er in elf van de dertien slachte-

rijen waar onbedweld werd geslacht, tekortkomingen zijn. Bij vijf resulteerde dit in directe maatregelen.

Wanneer er sprake is van misstanden, dienen deze uiteraard onverwijld te worden aangepakt, door aanscherping van toezicht en handhaving. Ditzelfde geldt uiteraard voor de reguliere slacht, waar ook sprake is van misstanden. Is de staatssecretaris dit met mij eens en zal hij maatregelen nemen om toezicht en handhaving te verbeteren?

Het is voor mijn fractie duidelijk dat verbeteringen van dierenwelzijn bij de rituele slacht noodzakelijk zijn. De vraag is of er om deze verbetering te realiseren, absoluut een algeheel verbod op rituele slacht zonder bedwelmings vooraf noodzakelijk is of dat er ook minder vergaande maatregelen getroffen kunnen worden. Allereerst moet er een aanzienlijke intensivering van controle en handhaving komen en van de eisen die gesteld kunnen worden aan opleiding, aan apparatuur die wordt gebruikt, aan de behandeling van dieren et cetera.

Een andere vraag is of met een maatregel als bedwelmings direct na de halssnede voldoende verbetering kan worden bereikt. Ik hoor graag van mevrouw Thieme of zij minder vergaande maatregelen dan een verbod heeft onderzocht en wat haar oordeel over deze maatregelen is. Ook ben ik benieuwd of zij hierover met de religieuze groeperingen heeft gesproken. Is zij op de hoogte van de voornemens van het Contactorgaan Moslims en Overheid om een convenant te sluiten, waarin het zich wil vastleggen op eisen en maatregelen rond vergunningverlening, opleiding, transport, verblijf in slachthuis, fixatie en toedienen van de halssnede? Heeft zij hierover nog met het contactorgaan gesproken? Heeft zij zelf rituele slacht bezocht in Nederland en besproken met de betrokken partijen?

Dit brengt mij op de afweging tussen dierenwelzijn en vrijheid van godsdienst. Dit wetsvoorstel gaat niet om een verbod op ritueel slachten, maar om een verbod op het onverdoofd ritueel slachten. De vraag is of dit verbod mogelijk is in het kader van de Grondwet en internationale verdragen. Is er sprake van een inperking van de vrijheid van godsdienst? Het criterium dat daarbij wel wordt gebruikt is of het een aantasting is van een wezenlijk onderdeel van de betreffende religie. De overheid dient zich ten aanzien van de interpretatie terughoudend op te stellen. Gezien de vele reacties van zowel moslim- als joodse groeperingen blijkt dat de onverdoofde rituele slacht als belangrijk religieus ritueel wordt gezien en een verbod als inperking van hun recht op vrijheid van godsdienst. Mijn fractie is dan ook van mening dat er inderdaad sprake is van inperking van de vrijheid van godsdienst.

Vrijheid van godsdienst is geen absoluut grondrecht. In de Grondwet staat dat er uitzonderingen op gemaakt kunnen worden, en ook het EVRM bepaalt dat de vrijheid van godsdienst kan worden beperkt in het belang van de openbare orde, gezondheid of goede zeden of voor de bescherming van rechten en vrijheden van anderen. Het is goed te beargumenteren dat het verbod op onverdoofd slachten als een beperking op grond van goede zeden, namelijk de bescherming van dierenwelzijn, gezien kan worden. Volgens het beperkingsstelsel dat uit artikel 6 van de Grondwet voortvloeit, kan beperking op de uitoefening van godsdienstvrijheid aangebracht worden wanneer deze bij wet voorzien is, voldoende specifiek is en een legitiem doel dient. De vraag is of hieraan voldaan wordt en of het belang van dierenwelzijn in dit geval zodanig is dat het de inperking van de vrijheid van godsdienst recht-

vaardigt. Het gaat om een weging van belangen waarbij ook de proportionaliteit en subsidiariteit aan de orde zijn.

De Raad van State is in haar advies over het oorspronkelijk ingediende wetsvoorstel – dus zonder amendement-Van Veldhoven c.s. – kritisch. Een ongeclausuleerd verbod op ritueel slachten maakt deze vorm van godsdienst belijden niet langer mogelijk schrijft de raad. De raad stelt dat bij een beperking er materiële criteria moeten worden gehanteerd waaraan een rechtmatige beperking van grondrechten moet voldoen. Een grondige belangenafweging is vereist, waarbij de bescherming van het grondrecht zwaar dient te wegen. Het wetsvoorstel voldoet daar niet aan, oordeelt de Raad van State. Ook vindt de raad het niet aannemelijk dat de inbreuk op dierenwelzijn een dusdanige maatschappelijke behoefte vergoed wordt dat een ongeclausuleerd verbod op onverdoofd ritueel slachten erdoor kan worden gerechtvaardigd. Ik vraag mevrouw Thieme hier nogmaals in te gaan op de kritiek van de Raad van State en toe te lichten waarom zij van mening is dat het wetsvoorstel geen beperking van de vrijheid van godsdienst is.

Ten slotte wil ik op een aantal punten ingaan met betrekking tot de weging tussen deze twee belangen: het dierenwelzijn en het recht op de vrijheid van godsdienst. Allereerst zou ik willen stellen dat de maatschappelijke behoefte om dierenwelzijn te verbeteren flink is toegenomen de laatste jaren en duidelijk op de maatschappelijke en politieke agenda staat. Ook het feit dat de Tweede Kamer dit wetsvoorstel heeft aanvaard is daar een uiting van. Er bestaat dus wel degelijk een maatschappelijke behoefte om dierenwelzijn in het kader van rituele slacht te verbeteren.

Tevens vindt GroenLinks dat daarom juist naar het hele leven van het dier gekeken moet worden, inclusief het transport naar het slachthuis. Wanneer je dit wetsvoorstel in de gehele context van dierenleed ziet, is de vraag aan mevrouw Thieme: waarom richt u zich met uw wetsvoorstel op deze laatste minuten in het leven van het dier? Al zijn dit inderdaad de meest stressvolle momenten in het leven van een dier volgens deskundigen. Maar wanneer je dat hele leven beschouwt, hoeveel verbetering realiseert u met dit wetsvoorstel?

Waar het gaat om de proportionaliteit is de vraag: is deze concrete verbetering van dierenwelzijn voldoende om een verbod te rechtvaardigen? Gezien de vele wetenschappelijke rapporten lijkt met overtuiging te kunnen worden gesteld dat onverdoofd slachten tot meer aantasting van het dierenwelzijn leidt dan verdoofd slachten en dat er inderdaad grond is om tot een maatregel te komen. Maar dan is het de vraag of er ook maatregelen zijn die minder inbreuk maken op de vrijheid van godsdienst en die evenzeer het dierenwelzijn minder aantasten.

Ik noemde eerder in mijn betoog al maatregelen op het gebied van handhaving en controle en een aantal andere maatregelen. Is dit pakket aan maatregelen voldoende? Een verdergaande maatregel is het bedwelmen direct na de halssnede. Het dierenwelzijn wordt er flink door verbeterd – al blijft bedwelmen vooraf te prefereren volgens onder anderen professor Hellebrekers van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde – maar is dit een oplossing voor de religieuze groeperingen? Er zijn tal van moslims die deze methode aanvaardbaar achten. Zie de Stichting Halal Correct. Zie bijvoorbeeld moslims in landen als Maleisië en Indonesië. Er zijn echter ook moslims in Nederland voor wie dit geen oplossing is. Voor een deel van de joodse gemeenschap is dit ook niet

aanvaardbaar, al zijn er in Nederland en bijvoorbeeld in de Verenigde Staten rabbijnen die deze praktijk wel accepteren.

Toch is, zoals de staatssecretaris ook schrijft, enige beoordeling van de in het geding zijnde praktijk onvermijdelijk; een praktijk die ook gericht is op het welzijn van het dier, die juist ontstaan is ter bescherming van het dier. Wanneer vaststaat dat die praktijk haar doel voorbij schiet, en er inmiddels methoden zijn ontwikkeld die het dierenwelzijn veel beter beschermen, dan is de vraag aan de religieuze groeperingen wat zij willen doen om het dierenwelzijn aanzienlijk te verbeteren. Mijn fractie is van mening dat we hier religieuze groeperingen kritisch op mogen bevragen en uitdagen om zich opener op te stellen tegenover bijvoorbeeld reversibel bedwelmen en bedwelmen direct na de halssnede. De religieuze groeperingen bepalen zelf wat binnen de rite past, maar de vraag stellen is op zijn plaats.

Ten slotte kom ik bij de doelmatigheid en de effectiviteit van het wetsvoorstel. Leidt verbieden in Nederland tot veel meer import van vlees van ritueel geslachte dieren en minder zicht op zorgvuldige rituele slacht? Kortom, zou dit wetsvoorstel in feite, wanneer je het globaal bekijkt, niet veel betekenen voor het dierenwelzijn? Dit is een relevante vraag, die niet eenvoudig te beantwoorden is. Dit hangt uiteraard af van de reactie van de geloofsgemeenschappen. Wellicht neemt de consumptie van onbedwelmd ritueel geslacht vlees af, maar dit is niet zeker. Het is ook de vraag of rituele slacht in het buitenland minder zorgvuldig gaat dan in Nederland. Aan de andere kant, waarom zou dit het geval zijn? Toch knelt de redenering dat hier geen sprake is van het ontnemen van de mogelijkheid om onbedwelmd ritueel geslacht vlees te eten, omdat wie wil het uit het buitenland kan halen. Dit kan geen doel van het wetsvoorstel zijn. Graag een reactie van mevrouw Thieme.

Dan wil ik ingaan op het amendement-Van Veldhoven c.s. en de kwaliteit van wetgeving. Dit amendement beoogt ruimte te maken voor methoden waarvan op basis van onafhankelijk vastgesteld bewijs is aangetoond dat het welzijn van de slachtdieren niet in grotere mate wordt benadeeld dan bij de reguliere slacht. In die gevallen kan een ontheffing worden verleend. Daarbij moet het gehele slachtproces worden meegenomen. Op al deze facetten mag het dierenwelzijn niet meer worden aangetast dan bij reguliere slacht met voorafgaande bedwelming. In de algemene maatregel van bestuur kan onderscheid naar diersoorten worden gemaakt.

Volgens de toelichting krijgt de bevoegd bewindspersoon de bevoegdheid om die slacht- en verdovingsmethoden te beoordelen op basis van bij algemene maatregel van bestuur vooraf vastgestelde criteria voor het verlenen van een ontheffing op het verbod om te slachten zonder voorafgaande bedwelming.

Dit amendement roept vragen op. De criteria van beoordeling zijn niet in de wet opgenomen, de wet geeft geen richting aan de wijze van toetsing. Wie moet het onafhankelijke bewijs leveren dat een methode niet dieronvriendelijker is? Het amendement blijkt ook voor velerlei uitleg vatbaar. De indieners van het amendement beogen hiermee ruimte te creëren voor methoden van rituele slacht. Mevrouw Thieme heeft in de Tweede Kamer betoogt dat het onmogelijk is om via dit amendement alsnog een methode van onbedwelmd slacht te ontwikkelen die voldoet.

De staatssecretaris schrijft aan de Eerste Kamer dat dit amendement geen ruimte biedt voor een afweging als er geen onafhankelijk bewijs bestaat dat de nieuwe slachtmethode niet in groter mate het dierenwelzijn aantast. Zegt de staatssecretaris hiermee dat de hem toebemeten discretionaire bevoegdheid te gering is? Wil de staatssecretaris toelichten hoe hij de uitvoerbaarheid ziet, hoe hij de AMvB vorm zal geven en wie het onafhankelijke bewijs zou moeten leveren naar zijn idee?

Volgens de indieners beoogt het amendement een actieve uitnodiging te doen aan geloofsgemeenschappen om te zoeken naar slacht- en verdovingsmethoden die voor hen passend zijn binnen de eigen geloofsovertuiging en die onnodige aantasting van dierenwelzijn vermijden. De fractie van GroenLinks steunt deze intentie. Maar dient dan niet de interpretatieruimte van dit amendement vergroot te worden, zodat ook methoden die qua aantasting van het dierenwelzijn dicht in de buurt komen van de reguliere slacht, zonder exact op alle punten minimaal gelijk te scoren, hieronder kunnen vallen? Ik hoor graag een reactie van mevrouw Thieme. Ziet zij een mogelijkheid om bijvoorbeeld de methode met bedwelming direct na de halssnede, onder strikte randvoorwaarden, binnen de reikwijdte van het amendement en het wetsvoorstel te laten vallen? Dit zou een mogelijkheid kunnen zijn om een substantiële verbetering van het dierenwelzijn bij rituele slacht te realiseren, waarbij voor een deel van de mensen een oplossing wordt gecreëerd, al is dit zeker niet voor iedereen het geval. Ik nodig de indienst en de staatssecretaris uit, hierop te reageren.

Ten slotte is het onze fractie opgevallen dat in de Tweede Kamer twee moties verworpen zijn die beoogden het dierenwelzijn gedurende het hele leven te verbeteren, en niet alleen in de laatste fase. Het bevreemdt mijn fractie dat deze moties zijn verworpen, terwijl ook hier dierenwelzijn het doel is. GroenLinks wil de collega's in de Eerste Kamer uitnodigen, via een motie aandacht te vragen voor het welzijn van dieren, ook in de fase voorafgaande aan de slacht.

Voorzitter. Ik kom tot een afronding. De fractie van GroenLinks wacht met belangstelling de antwoorden van de indienst en de staatssecretaris af alvorens zij tot een oordeel komt over dit wetsvoorstel.

De voorzitter:

Mevrouw Vos, blijft u even staan. Ik heb u graag een kleine overschrijding van de tijd toegestaan vanwege het feit dat dit uw maidenspeech is.

Ik dank de Kamer voor het respecteren van de maidenspeech van mevrouw Vos door niet te interromperen, ook al had mevrouw Vos de Kamer zelf uitgenodigd, dat wel te doen. Maar dat zal te maken hebben met het feit dat zij niet voor het eerst achter een parlementaire microfoon staat.

Mevrouw Vos, dit is zeker niet uw debuut als lid van het Nederlandse parlement. Aan de overzijde van het Binnenhof was u van mei 1994 tot mei 2006 – dat zijn twaalf volle jaren – Kamerlid voor GroenLinks. Gedurende vier jaar was u tevens vicefractievoorzitter van GroenLinks, en daarmee ook plaatsvervangend lid van het Presidium van de Tweede Kamer. Voor uw komst naar het Binnenhof was u drieënhalf jaar partijvoorzitter van GroenLinks.

De "kijkers thuis" – dat is een aanduiding van een gerespecteerd senator uit deze Kamer, de heer Wiegel – herkennen u als de voorzitter van de Parlementaire enquêtecommissie bouwnijverheid, waarmee u tussen februari

2002 en april 2004 met regelmaat in het nieuws kwam. Van oktober 2005 tot september 2006 was u lid van de tijdelijke commissie Onderzoek TBS. Gelukkig werd u spoedig na uw aantreden in deze Kamer een volgende gelegenheid geboden met de Parlementaire Onderzoekscommissie Privatisering/Verzelfstandiging Overheidsdiensten, waarvan u nu dus ook lid bent.

In het verleden bediende u zich graag van het parlementair gereedschap. Als lid van de Tweede Kamer hebt u maar liefst vier maal één of meerdere ministers geïnterpelleerd, onder wie minister-president Kok, over milieuge-relateerde onderwerpen. Ook was u de indiener van maar liefst vier initiatiefwetsvoorstellen, waaronder het voorstel in 2002 voor een verbod op toepassing van kernenergie bij de elektriciteitsproductie.

Na uw lidmaatschap van de Tweede Kamer was u vier jaar wethouder in Amsterdam, belast met onder meer openbare ruimte, milieu en personeel en organisatie. Toen u niet terugkeerde in het nieuwe college leek het er even op dat u uw politieke lier aan de wilgen zou hangen, maar u bent, wat men dan zo noemt, een politiek dier – daar moet ik vandaag wel voorzichtig mee zijn – zij het met een scherp oog voor wetgeving en een reflectieve inslag. En dan kom je uiteindelijk uit bij de Eerste Kamer.

Uw hoofdfunctie is voorzitter van de MOgroep Welzijn & Maatschappelijke Dienstverlening, die de belangen behartigt van bedrijven op het terrein van zorg en welzijn. Gelet op de vele voorzitterschappen en bestuursfuncties die u vervult bij diverse platforms, programmaraden en stichtingen zal het werk in de Eerste Kamer voor u niet veel meer kunnen worden dan een nevenfunctie. En ook dat is hier traditie.

Met uw brede kennis en ervaring zult u deze nevenfunctie ongetwijfeld sterk kunnen invullen. Ik wens u namens de Kamer een heel inspirerende periode toe.

Ik schors de vergadering voor een ogenblik om de gelegenheid te geven, mevrouw Vos geluk te wensen met haar maidenspeech.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De heer **Holdijk** (SGP):

Voorzitter. Staat u mij toe dat ik ook vanaf deze plaats mevrouw Vos met haar maidenspeech feliciteer.

Het voorliggende wetsvoorstel heeft een dusdanig uitgebreide Tweede Kamerbehandeling gekregen – al was die niet vlekkeloos – en heeft zo veel maatschappelijke discussie teweeggebracht dat het mij vrijwel onmogelijk lijkt dat nog nieuwe gezichtspunten of argumenten ingebracht kunnen worden. Deze Kamer staat in de eindfase van de parlementaire behandeling voor de taak om een gewetensvolle en rechtsstatelijk deugdelijke afweging van de in geding zijnde belangen te maken.

De kern van het wetsvoorstel behelst het schrappen van de bepaling van artikel 44, derde lid, Gezondheids- en welzijnswet voor dieren, dat onverdoofde slacht van dieren toestaat. De wetgever heeft de onverdoofde slacht volgens de israëlitische ritus gerespecteerd en toegeestaan, de jaren van de Tweede Wereldoorlog uitgezonderd, toen de Duitse bezetter in juli 1940 als tweede anti-joodse maatregel een verbod instelde. Na de oorlog is de vrijstelling hersteld en mede dankzij wisselende politieke meerderheden uitgebreid tot de islamitische ritus. Dit is recentelijk nog eens bevestigd in de Wet dieren.

Het voorstel wil het dierenwelzijn verbeteren in de alerlaatste fase van het leven van een slachtdier. We zullen het erover eens zijn dat elke slacht onvermijdelijk met een zeker lijden gepaard gaat. Dat lijden of die pijn is voor mensen moeilijk te meten. Het bewustzijn van een dier is voor de mens ontoegankelijk. Wij projecteren onze gevoelens over pijn op dieren. Dat is een vorm van antropocentrisch denken. Gevoel of sentiment kan niet uitgeschakeld worden maar kan evenmin leidend zijn. De wetenschappelijke of quasi-wetenschappelijke rapportages in dezen zijn niet eenduidig en niet onomstreden. Dat is begrijpelijk.

Wat verder opvalt is dat rationele argumentatie afgewisseld of zelfs gedomineerd wordt door niet-rationele overtuigingen. Daarnaast is het opmerkelijk dat het voorstanders van een verbod lijkt te ontbreken aan inschattingsvermogen van wat een verbod in religieus opzicht voor moslims en joden betekent. Velen lijken zich beter in te kunnen leven in het bestaan van een kip dan in dat van een gelovige.

Wat mijn fractie betreft ligt ons uitgangspunt wat betreft zorg voor en omgang met dieren in de Bijbel die onder andere duidelijk maakt dat dieren als voedsel voor de mens mogen dienen en dus gedood mogen worden.

De heer **Koffeman** (PvdD):

Wat collega Holdijk zegt, intrigeert mij. Is het juist dat de SGP in het verleden fel tegenstander was van het rituele slachten? In de Handelingen van de Kamer staat dat de SGP-fractie enkele decennia geleden sprak van "vreselijk lijden van het dier dat tot een einde moest komen". De SGP-fractie stelde ook vast dat er in de mozaïsche wetten niets terug te vinden was van de verplichting tot onverdoofd slachten en dat om die reden er voor de SGP geen enkele reden was om dat toe te staan. Kan de heer Holdijk zeggen wanneer de SGP tot andere inzichten gekomen is en op basis waarvan? De partij van de heer Holdijk staat voor onveranderlijke grootheden. Een wisseling van standpunten op dit thema is dan ook boeiend.

De heer **Holdijk** (SGP):

Voor zover ik daar in kort bestek iets over kan zeggen: ik heb niet voor niets zo-even gesproken over wisselende politieke meerderheden. Als de heer Koffeman de parlementaire geschiedenis van het onverdoofd slachten is nagegaan, weet hij wat ik daarmee bedoel. Niet alleen de SGP maar ook andere fracties en partijen zijn in de loop der tijd van standpunt gewisseld.

De heer **Koffeman** (PvdD):

Ja, maar de SGP is een getuigenispartij die haar waarden ontleent aan onveranderlijke grootheden. Dus het gaat niet zozeer aan of de PvdA of welke andere seculiere partij op een gegeven moment van opvatting wisselt. De SGP was er op basis van haar beginselen als getuigenispartij van overtuigd dat er een einde moest komen aan de onverdoofde slacht en nu bent u ervan overtuigd dat er geen einde moet komen aan de onverdoofde slacht. Mijn vraag aan u is: hoe zit het nu bij de SGP? Wanneer is dat inzicht geboren en op basis waarvan?

De heer **Holdijk** (SGP):

Ik werd geïnterrupteerd toen ik een zin nog niet helemaal af had. Die zin luidde als volgt: de Bijbel maakt onder andere duidelijk dat dieren als voedsel voor de mens mogen dienen en dus gedood mogen worden, maar ner-